

епітет у новелі стає засобом внутрішньої організації тексту у взаємодії з іншими словесними засобами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.
2. Гончар Олесь. Вибрані твори / Олесь Гончар. – К. : “Дніпро”, 1968.– 816 с.
3. Мех Н. Структура лексико-семантичного поля “мова-слово” в українській поетичній мові XIX – поч. XX ст. / Н. Мех. – К., 2001. – 182 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К, 2006. – 716 с.

Структурно-семантические, стилистические и текстовые функции эпитета в новелле Олея Гончара “За мгновение счастья”.

Статья посвящена исследованию семантической структуры, стилистических и текстовых функций эпитета в новелле Олея Гончара “За мгновение счастья”. Рассматриваются современные подходы к явлению эпитетизации. Проведен структурно-семантический анализ эпитетных словосочетаний, извлеченных из текста, описана их стилистическая нагрузка, указаны текстобразовательные параметры.

Ключевые слова: *эпитет, эпитетное словосочетание, новелла, художественная деталь, внешний и внутренний портрет, художественный образ, колоратив, окказионализм.*

The structural-semantic, stylistic and text functions of an epithet in the novel of Oles Honchar “In a moment from happiness”.

The article is devoted to the research of the semantic structure, stylistic and text functions of an epithet in the novel of Oles Honchar “In a moment from an happiness”. Modern approaches to the phenomenon of epithetization are considered. The structural-semantic analysis of epithet phrases found in the text is carried out, their stylistic load is described, their text-forming parameters are indicated.

Key words: *epithet, epithet phrase, novel, artistic detail, external and internal portrait, artistic image, kolorativ, occasionalism.*

УДК 81’373.23

Ніколашина Т. І.,
кандидат філологічних наук, доцент
Полтавський національний

НОМІНАЦІЯ ПЕРСОНАЖІВ У ПОВІСТІ “СПОГАД ПРО ОКЕАН” ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті проведено семантико-стилістичний аналіз номінації персонажів, проаналізовано антропоніми та апелятиви, процес апелятивації власного імені як стилістичний прийом розкриття ідейно-художнього задуму автора, простежено їхні системно-ієрархічні та асоціативно-сміслові зв'язки в повісті “Спогад про океан” Олесь Гончара.

Ключові слова: *номінація персонажів, антропоніми, антропонімні моделі, апелятиви, повість “Спогад про океан”, Олесь Гончар.*

В українській літературі є художні твори, які десятиліттями чи навіть століттями зберігають первинну тональність, незважаючи на зміни у системі цінностей, ідеології, економічно-політичному й культурному житті, залишаються актуальними своєю високою мораллю, внутрішньою глибиною. Відображаючи реалії минулого, приваблюють сучасного читача як змістовим, так і мовним багатством. Показовим у цьому плані є антропонімний світ художніх творів Олесь Гончара, що дає широкі можливості для спостережень над функціями пропріативів у тексті. У цьому зв'язку відомий мовознавець М. Степаненко влучно зауважує: “Олесь Гончар належить до тих письменників, для яких рідне слово – найяскравіше світло на духовному овиді нації, душа і серце її, воно – літопис народу, тобто його минуле, сучасне й майбутнє” [12, с. 136].

Хоча творчість митця вивчається літературознавцями й мовознавцями впродовж довгого періоду (М. Гуменний [6], М. Жулинський [7], В. Галич [4, 5], А. Погрібний [10], І. Семенчук [11], Н. Сологуб [13], М. Степаненко [12]), проте окремі аспекти потребують більш глибокого вивчення. Так, питанню ономастичним мовним засобами не приділялася достатня увага, що й зумовлює актуальність нашої розвідки, метою якої є проведення семантичного, функційного, стилістичного аналізу антропонімів та апелітивів, встановлення їхніх системно-ієрархічних та асоціативно-сміслових зв'язків у повісті “Спогад про океан”.

Питання теорії й практики ономастики художнього дискурсу знаходяться поки що на периферії наукової парадигми соціальної комунікації, ономатології, теорії тексту, когнітивної ономастики. За нових парадигмальних умов зростає актуальність когнітивної проблематики оніма. Розуміння антропоніма в художньому дискурсі базується на теоретичних засадах ономастики: на знанні історії й традицій українського національного імені, на урахуванні екстра- та інтралінгвальних особливостей власних імен, на глибокому усвідомленні джерел їхньої образності й експресії у творі. Крім того, ефективність художнього тексту багато в чому проявляється у кваліфікованому кодуванні змісту оніма та його декодуванні, ерудиції автора й ономастичній культурі реципієнта.

У мовному полотні художнього твору важливе місце посідає онімна лексика. Власні назви і система номінацій є вагомою складовою художнього тексту, оскільки вони в комплексі відтворюють реалії суперечливої дійсності з її позитивними й негативними проявами, слугують своєрідним маркером духовності та моральності суспільства, забезпечують цілісність художнього мислення митця в осягненні злободенних проблем суспільства.

Інтерпретація художнього тексту на лінгвістичному рівні передбачає поглиблений аналіз усієї системи номінацій – власних назв і загальних назв, що сприяють глибокому розумінню ідейно-художнього задуму автора, розкриттю його творчої концепції, зверненої до читача. Центральне місце в цій системі посідають номінації персонажів – антропоніми та апелятиви, які виконують у художньому творі стилістичну функцію і мають значне емоційно-експресивне навантаження.

Сучасна дослідниця Т. Чумак увиразнює таємничий світ Олеса Гончара досить глибоким і вичерпним словом: “Величезний айсберг людяності, гуманізму, доброти, всеосяжного розуміння суті глобальних проблем, захоплення Божим світом, нерукотворною красою природи, тривога за майбутнє людства, глибока християнська віра в Творця, в божественне походження людини й у її високе покликання” [14, с. 49].

Повість “Спогад про океан” – це розповідь про тривалу подорож океаном, оповідь про прожите, роздуми про майбутнє. Парламентська делегація, членом якої є автор оповіді, пливе на сесію ООН океанським лайнером “Куїн Елізабет”.

Як свідчить щоденниковий запис від 10 червня 1955 року, Олесь Гончар у складі делегації океанським лайнером плыв для участі в сесії Генеральної Асамблеї ООН. Письменник описує океанські пейзажі: “Учора було тихо, а сьогодні океан забілів бурунами, горне все більші вали... Густий туман, мряка, свистить вітер в снастях, пароплав через кожную хвилину подає гудки в океан – басисті, тривожно-погрозливі... Сива тьма обволочує все. Тільки свист вітру, шум води, тривожні гудки сирени. Пасажири прищухли, поховалися по каютах” [3, с. 183]. У повісті “Спогад про океан” розбурханий океан перед читачем постає, “як безмежна пульсуюча матерія”, “коли океан схитує палубу, здається, хитається сама планета” [2, с. 249]. Розбурханий океан увиразнює відчуття страху безодні, пробуджує неспокій в душі, схиляє до роздумів: “За бортом суцільне мокре хмаровиння. Йдемо в пітьмі, у густій непроглядній туманності, тут ще чути гудки та сирени, що їх судно посилає в нічний океан невідомо кому. Деколи стає аж моторошно, здається, наче і звідти, із темряви, хтось сигналить до нас, – насправді ж то віддунюють, повертаючись її з туману, наші власні сигнали” [2, с. 282].

Індивідуально-авторська номінаційна система, зокрема комунікативно-прагматичний потенціал антропоніма та апелювання, допомогли письменникові відтворити загальнолюдські проблеми: проблеми духовності людини, війни та миру, екологічної загрози, захисту історико-культурних цінностей народу.

Вибір імені персонажа – важливий момент у процесі роботи над художнім твором, бо антропонім актуалізує авторську модальність, перспекцію, прагматичне спрямування тексту на співучасть і співпереживання читача. Ретельно добираючи власні імена, письменник послуговується трьома антропонімами моделями: 1) однокомпонентними, репрезентовані іменами та прізвищами *В'ячеслав, Петро, Ліззі, Карпо, Яворницький, Махно*, напр.: Навіть рідну дочку, оцю славу *Ліззі*, хіба він, по суті, не зневажив її? [2, с. 252]; Нам з *Петром* не сидиться в каюті, щось ніби водить нас і водить по кораблю... [2, с. 283]; 2) двокомпонентними, представлені ім'ям та прізвищем, ім'я та іменем по батькові, або іменем та прізвищем, прізвище+прикладка *Лев Толстий, Григорій Сковорода, Ангеліна Микитівна, Андрій Полікарпович, Нестор Іванович, В'ячеслав Ортодоксович, Дмитро Іванович, Ярема Вишневецький, Грицько*

Нечеса, В'ячеслав-перекладач, Петро-білорус напр.: Після *Григорія Сковороди*, нашого славетного філософа, ніхто, певне, не перебув стільки літ у дорозі, у мандрах, не переміряв, як той сивоус, стільки шляхів України [2, с. 272]; На *Петра-білоруса*, здається, неможливо сердитися [2, с. 240].

Отже, “входячи у художній текст семантично неповним, а часто порожнім, власне ім'я виходить із нього семантично наповненим і виступає для читача, носія мовно-національної культури, як сигнал, котрий збуджує у пам'яті широкий комплекс певних асоціацій, пов'язаних із художнім текстом” [8, с. 312].

Упродовж подорожі океаном письменник розмірковує про геніїв і керманічів науки. “Хіба не їхніми зусиллями рік за роком створюються на планеті нестерпні умови для всього живого, починаючи з людини? Отруюють найчистіші ріки, цілі континенти для них – мисливські угіддя, а як же! Хай там що, а нам потрібні слонові бивні, крихітні колібрі, шкури білих барсів, будь-яку ціну платимо за унікальну квітку і за ось такого беззахисного, може, останнього журавля...” [2, с. 25].

О. Гончар широко використовує різноманітні варіанти і конструкції апелятивів, поступово йдучи від стишених напівтонів безіменності до яскравих дисонансів і рельєфної графіки словесного портрету. Апелятиви різнопланові за структурою і семантичним наповненням. Безіменним на початку твору постає перед читачем спаралізований мільйонер, який уособлює руйнівну силу ядерної фізики, творець страшною ядерною зброєю. Автор у творі називає його *надлюдиною, нахмуреним генієм, всесильним алхіміком ХХ віку, паралітиком, маститим фізиком у візочку, самодуром, Гаргантюа,пташиним меценатом, керманічем науки, спрутом, ядерним можновладцем, троглодитом загниваючого ладу*. Такі контекстуальні синоніми увиразнюють негативну характеристику персонажа, слугують маркерами негативного ставлення до нього. “І цей *Ізотоп*... Генерали величають його *генієм*, а для мене він *монстр* з потворно скомбінованих генів... Перед нами він і не приховував, що його мета – з допомогою науки маніпулювати планетою!” [2, с. 252].

На противагу його “сатанинській силі” автор подає образ світлої людини – професора, історика Дмитра Яворницького. “Помоєму, у житті є генії і “генії”. Справжній геній той, хто здатен відвернути апокаліпсис, а не той, хто його наближає. Не

повернуться в мене язик назвати генієм того, хто експериментує зі злом!” [2, с. 252].

При змалюванні образу Дмитра Яворницького автор послуговується такими антропонімічними моделями: 1) прізвище, напр.: Професор *Яворницький* – вам ім’я це що-небудь говорить? [2, с. 267]; 2) ім’я та по батькові, напр.: Завдяки *Дмитру Івановичу* по-новому відкривається нам і цей освітлений місяцем, повен сяйва Дніпро-Славутич, що на півсвіту сріблиться своїми степовими берегами... [2, с. 275]; 3) ім’я, по батькові, прізвище, напр.: В окулярах на носі сидить собі, поводячи вусом, і давній дідусів друг – *Дмитро Іванович Яворницький* [2, с. 277]; 4) прізвище+прикладка: Уяви, які перед *Яворницьким-юнаком* відкривалися перспективи для кар’єри... [2, с. 272].

Для увиразнення позитивної конотації образу історика, етнографа, археолога, Дмитра Яворницького, який, “як справжній мудрець, ішов по глибинах життя, розумів ні з чим незрівнянне значення духовності” [2, с. 267], Олесь Гончар використовує різноманітні варіанти контекстуальних синонімів на зразок: *степовий професор, людина чистого життя, народний професор, піший-пішаниця, професор-сивоус, вічний лицар нашого краю, людина-гігант, побратим, чудодієць*; вони несуть у собі позитивне емоційно-оцінне значення, викликане симпатією до носія, бажанням підкреслити позитивні риси характеру особи, напр. : “Із року в рік іде, гайдабурить степами, і добротою зустрічають натружені села цього *пішохідця*, впізнають його постать у солом’яному брилі, в одязі селянській, з очима, повними мрії і сонця...” [2, с. 272]; “Який торік і позаторік він був, такий і нині кушпелить степами: *піший-пішаниця*, несе людям свої загадки й відгадки, свій дотепний, сонячний жарт, що теж не знає старіння” [2, с. 273]. Слава про Дмитра Івановича “котилася від столиць і до найвіддаленіших степових хуторів” [2, с. 272] тому, що він “носив у собі невігасну і безкорисливу любов до свого народу, до його історії, до його душі” [2, с. 273]. Свого часу Яворницькому пропонували виїхати в Лондон чи в Париж, надали цілий пароплав для евакуації музейних цінностей, але він відмовився залишати Україну, бо “нема на світі, мовляв, такого судна, на якому розмістились би його рідні степи та пороги дніпровські...” [2, с. 281].

Письменник постійно змушує читача розмірковувати над глобальними проблемами людства крізь порівняння образів містера Ізотопа і професора Дмитра Яворницького: “Чому навіть два генії бувають такі протилежні своєю структурою? Один шукає – для людини, другий – проти неї? Один навіть у травах знаходить спілняка людству, у народних переказах, у скарбах курганних відкриває силу мудрості, краси, вірця для життя, а другий тим часом із надр сліпої речовини видобуває силу несамовитих енергій, нерідко спрямованих проти нас усіх?” [2, с. 272].

У позначенні особи функціують у повісті апеллятиви, які виконують функцію ідентифікації та предикації. На відміну від власного імені, як стверджує Н. Арутюнова, “вони володіють повною семантичною структурою, що складається із деякого поняття..., що утворюється загальними ознаками класу реалій, і конкретного, індивідуального змісту, створюваного в мовленні властивостями денотата” [1, с. 327].

У контексті повісті “Спогад про океан” у ролі апеллятивів функціують іменники, прикметниково-іменникові словосполучення, займенники (вказівні, неозначені) та інші лексеми із займенниковим значенням. Найбільш уживаними є:

1) одночленні лексеми-іменники: *білорус, шеф, красуня, дідуган, старий, пасажир, поет, іноземка, перекладач, самотник, однопланетці, чужак, перекотиполе, степовик, гуляйполе, сябро, кунаки, нерозлийвода*, напр.: Особливо *шеф* пильнує поведінку мою й *білорусову*, адже ми люди без дипломатського вишколу [2, с. 233]; Здається, це той *дідуган*, котрого ми бачили вдень біля радіорубки [2, с. 250];

2) словосполучення іменник+прикметник (прикметники): *мандрівна істота, молоді люди, солідний юрист, кістлявий донкіхот, гуляйпільць колишній, випадковий стрічний, тодішній студент-неук, вчорашній каторжник, покірний слуга, чаровна сябровочка, гуляйпільський верховода*, напр.: Чимось сподобався Нестору Івановичу цей *тодішній студент-недоук*, рославий, з анархістськими замашками [2, с. 265]; *Мандрівна істота*, яка подеколи прагне спілкування з іншими [2, с. 265];

3) іменник загальна назва + прикладка: *поет-білорус, донька-красуня, батько-отаман*, напр.: Сподівався все людство переінакшити, не лише самого *батька-отамана* [2, с. 265].

Письменник безіменним змальовує образ колишнього махновця за допомогою різноманітних апелятивів на зразок *нежданий дорадник, пасажир, мандрівна істота, старий, людина нелегкої долі, цей туман бороди, самітник, гуляйпільець колишній, чужак, випадковий стрічний, перекотиполе, висповідник, співрозмовець, бурлака, тодішній студент-неук, студент, палубний оповідач*, напр. : Щось безмежно сумне бринить в самій інтонації його мови, відчувається, що перед нами *людина нелегкої долі*. Ці руки зісохлі, *цей туман бороди...* [2, с. 251].

Автор, як і його махновець, намагається об'єктивно розібратися у феномені Гуляйполя: “Нині з відстані літ воно здається мені химерним міфом, сповненим диких оман і, по суті, безцільних страждань” [2, с. 263]. Участь у махновському русі зламала гуляйпільцю життя. Безтурботна молодість у полоні анархістських ідей – поневір'яння на чужині – мудра зрілість похилого віку. Олесь Гончар передає дві тези про минуле та майбутнє устами саме цього героя, що є уособленням людської цивілізації, який майже півстоліття був позбавлений слова і якого чекає безпритульна старість, бо в молодості перебував у владі суцільних ілюзій. “Сучасний світ глухне від швидкостей, він летить стрімголов, на наших очах відбувається шалена гонитва амбіцій, нездорових пристрастей, розбухлих егоїзмів, і хто скаже, чи людство надалі в спроможі впоратися з ураганом цих розщеплених у собі руйнівних енергій?” [2, с. 265].

У кінці ХХ століття Олесь Гончар передбачив, що полярні ідейні позиції роз'єднують суспільствові результати глобальної переоцінки подій минулого. Актуальним є заклик до громадянської злагоди, наполегливого запрошення суспільства до толерантності, пропозиції уважно вислухати кожного: “Бідні ми, люди...Рубікон перейдено, що після епохальних відкриттів треба шукати взаємин докорінно інших, зовсім не схожих на ті, що існували між людьми в попередні часи...” [2, с. 265]. Заслуговує на увагу теза В. Михайлюти про те, що “ретроспективні образи, філософські роздуми письменника-гуманіста застерігають, що в цьому діалозі, який ніколи не повинен перериватися, право на слово мусить мати кожен учасник історії, адже, мабуть, кожне життя варте бодай того, щоб його постаралися зрозуміти...” [9, с. 293].

Отже, атропоніми й апелятиви сприяють розкриттю ідейно-художньому задуму автора, мають контекстно виражену

мотивацію, виступають іменем-характеристикою або іменем-символом, беруть участь у структуруванні семантичного аспекту повісті “Спомин про океан” Олеся Гончара. Процес апелятивзації власного імені у творчій лабораторії письменника – це своєрідний прийом – лаконічний, місткий, асоціативно-образний, який дозволяє розширити межі оповіді, розкрити тему, відтворити сюжет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл / Н. Д. Арутюнова. – М., 1976. – С. 327.
2. Гончар О. Т. Далекі вогнища : Нові твори / О. Т. Гончар. – К. : Рад. письменник, 1987. – С. 231–286.
3. Гончар О. Т. Щоденник : у 3-х т. / Олесь Гончар. – К. : Веселка, 2002. – Т. 1 (1943–1967). – 455 с.
4. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст. Публіцист, редактор : еволюція творчої майстерності / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
5. Галич В. Прізвище в публіцистичному тексті Олеся Гончара / В. Галич // Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства : Збірник наукових статей / За ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко. – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 84–92.
6. Гуменний М. Проблема авторської позиції в романах Олеся Гончара / М. Гуменний // Дивослово. – 1994. - № 1. – С. 12–14.
7. Жулинський М. Олесь Гончар : творчість як доля / М. Жулинський // О. Т. Гончар. Твори в 12-ти томах. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1. – С. 5–34.
8. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / М. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 416 с.
9. Михайлюта В. “Спогад про океан”: діалог минулого з майбутнім / В. Михайлюта // Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства : Збірник наукових статей / За ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко. – Полтава : АСМІ, 2008. – С. 288–294.
10. Погрібний А. Олесь Гончар : Нарис творчості / А. Погрібний. – К. : Дніпро, 1987. – 240 с.
11. Семенчук І. Олесь Гончар – художник слова : дослідження / І. Р. Семенчук. – К. : Дніпро, 1986. – 260 с.
12. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олеся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми) / М. І. Степаненко. – АСМІ, 2008. – 396 с.
13. Сологуб Н. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.
14. Чумак Т. Уроки духовності Олеся Гончара / Т. Чумак // Українська мова і література в школі. – 2007. – № 4. – С. 49–52.

В статье сделан семантико-стилистический анализ номинации персонажей, проанализированы антропонимы и апеллятивы, процесс апеллятивации имени собственного как стилистический прием раскрытия идейно-художественного замысла автора, прослежены их системно-иерархические и ассоциативно-смысловые связи в повести “Воспоминание об океане” Олесь Гончара.

Ключевые слова: номинация персонажей, антропонимы, антропонимические модели, апеллятивы, повесть “Воспоминание об океане”, Олесь Гончар.

The article deals with the semantic and stylistic analysis of characters' nomination. It is analyzed anthroponyms and appellates, the process of appealing its own name as a stylistic method of disclosing the ideological and artistic intention of the author, traced the system-hierarchical and associative-semantic connections in the narrative “Memory about the ocean” by Oles Honchar.

Key words: character nomination, anthroponyms, anthroponymic models, appellates, narrative “Memory about the ocean”, Oles Honchar.

УДК 821.161.2-94Гончар:811.161.2'373.21(477.53)

Степаненко Н. С.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка*

ТОПОНІМИ ПОЛТАВЩИНИ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ІНФОРМАТИВНІ Й ТЕКСТОТВІРНІ ВЛАСТИВОСТІ

Статтю присвячено характеристиці топонімного простору Полтавщини, зафіксованого в діаріюшах Олесь Гончара. Установлено ієрархію аналізованого корпусу власних назв, вирізняє їхні функційні можливості, зокрема номінативні та текстотвірні властивості. Останні проінтерпретовано з інтра- й екстралінгвальних позицій, з урахуванням авторської точки зору. Доведено, що щоденниковий топонімний код є одним із важливих чинників розкриття постатей на тлі тієї або тієї доби, особливостей самої доби, зрештою, місця її ролі в духовно-інтелектуальному житті України другої половини ХХ століття всесвітньо відомого майстра художнього слова Олесь Гончара.